

Spis treści

Wstęp	9
Przegląd literatury – stan badań nad problematyką zagranicznej polityki kulturalnej państwa	13
Pytania badawcze i hipotezy	14
Metodologia i metody badawcze	16
Rozdział I. Zagraniczna polityka kulturalna w perspektywie teoretycznej.....	23
1.1. Kultura jako kategoria badawcza w nauce o stosunkach międzynarodowych i w polityce zagranicznej państw	23
1.2. Kultura w teoriach stosunków międzynarodowych	30
1.3. Kultura w polityce zagranicznej państwa	37
1.3.1. Czynniki kulturowe w teoriach polityki zagranicznej	38
1.3.2. Kultura w strategiach polityki zagranicznej	42
1.4. Zagraniczna polityka kulturalna w realizacji interesów państwa – istota, funkcje i uwarunkowania	44
1.5. Instrumentarium zagranicznej polityki kulturalnej	57
1.5.1. Dyplomacja kulturalna – istota, funkcje, praktyka	58
1.5.2. Dyplomacja kulturalna a dyplomacja publiczna – między hybrydyzacją a przenikaniem obszarów	67
Rozdział II. Geneza zagranicznej polityki kulturalnej i dyplomacji kulturalnej Czech, Polski, Słowacji i Węgier	73
2.1. Kształtowanie zagranicznej polityki kulturalnej Królestwa Węgier – w cieniu Trianon	73
2.2. Zagraniczna polityka kulturalna pierwszej Republiki Czeskiej/ Czeskiej Słowacji	80
2.3. Polskie doświadczenia w kształtowaniu kulturowej wymiany w początkach państwowości po 1918 roku	85
2.4. Zagraniczna polityka kulturalna i dyplomacja kulturalna Czechosłowacji, Polski i Węgier w okresie zimnej wojny do 1989 roku ...	90
2.4.1. Czynniki kulturowe w strategiach polityki zagranicznej Węgier – od Rákosiego do Kádára	94

2.4.2. Zagraniczna polityka kulturalna Czechosłowacji oraz Czeskiej i Słowackiej Republiki Socjalistycznej	99
2.4.3. Zagraniczna polityka kulturalna Polski do 1989 roku	107
Podsumowanie	114
Rozdział III. Kultura w strategiach polityki zagranicznej Czech, Polski, Słowacji i Węgier okresu transformacji ustrojowej i procesu negocjacyjnego do Unii Europejskiej	119
3.1. Zagraniczna polityka kulturalna w obliczu zmiany systemowej	119
3.2. Wymiar kulturowy polityki zagranicznej Węgier	121
3.2.1. Kierunki polityki zagranicznej Węgier po 1989 roku	122
3.2.2. Zagraniczna polityka kulturalna Węgier – instytucje, mechanizmy, środki	129
3.2.3. Znaczenie kultury w kształtowaniu wizerunku państwa w przededniu członkostwa w UE	137
Podsumowanie	141
3.3. Znaczenie aksamitnej rewolucji w kształtowaniu nowej roli Czeskiej i Słowackiej Republiki po 1989 roku	141
3.4. Zagraniczna polityka kulturalna Czech w latach 1993–2004	143
3.4.1. Kierunki polityki zagranicznej Czech	143
3.4.2. Wymiar kulturowy czeskiej polityki zagranicznej	145
3.4.3. Kultura w kształtowaniu wizerunku państwa w okresie przedakcesyjnym	156
Podsumowanie	159
3.5. Zagraniczna polityka kulturalna małego państwa – Słowacja	160
3.5.1. Kierunki polityki zagranicznej Republiki Słowackiej	162
3.5.2. Wymiar kulturowy strategii polityki zagranicznej Republiki Słowackiej	166
3.5.3. Znaczenie kultury w kształtowaniu wizerunku Słowacji w przededniu członkostwa w Unii Europejskiej	171
Podsumowanie	176
3.6. Zagraniczna polityka kulturalna Polski po 1989 roku	177
3.6.1. Kierunki polityki zagranicznej Polski – zarys zagadnienia	177
3.6.2. Mechanizmy i środki zagranicznej polityki kulturalnej Polski w latach 90.	179
3.6.3. Czynniki kulturowe w strategii polityki zagranicznej w okresie kandydowania do Unii Europejskiej	195
Podsumowanie	199
3.7. Regionalna płaszczyzna współpracy kulturalnej na przykładzie Funduszu Wyszehradzkiego	199
Rozdział IV. Kultura w strategiach polityki zagranicznej w warunkach członkostwa w Unii Europejskiej – kierunki, mechanizmy, środki	207
4.1. Kulturowy wymiar polityki zagranicznej Republiki Czeskiej/Czech	208

4.1.1. Kierunki, strategie i środki kulturowych oddziaływań Republiki Czeskiej	210
4.1.2. Organy i instytucje kształtujące kulturowy wymiar czeskiej polityki zagranicznej	219
Podsumowanie	223
4.2. Czynniki kulturowe w polityce zagranicznej Republiki Słowackiej w warunkach członkostwa w Unii Europejskiej	225
4.2.1. Strategia włączania kultury w pozycjonowanie małego państwa	225
4.2.2. Między tradycją a nowoczesnością – dyplomacja kulturalna Słowacji	232
Podsumowanie	234
4.3. Wymiar kulturowy w polityce zagranicznej Polski po wstąpieniu do Unii Europejskiej	234
4.3.1. Mechanizmy włączania czynnika kulturowego w strategię polityki zagranicznej RP	236
4.3.2. Dyplomacja kulturalna w polityce zagranicznej Polski w warunkach członkostwa w Unii Europejskiej	243
Podsumowanie	246
4.4. Wymiar kulturowy strategii polityki zagranicznej Węgier – między integracją a nacjonalizmem	247
4.4.1. W poszukiwaniu narodowego modelu zagranicznej polityki kulturalnej	248
4.4.2. Mechanizmy i środki zagranicznej polityki kulturalnej – „zwrot narodowy” w polityce zagranicznej Victora Orbana	254
Podsumowanie	259
4.5. Programy kulturalne w okresie prezydentury jako narzędzie zagranicznej polityki kulturalnej	260
4.5.1. Cele programu kulturalnego prezydentury	262
4.5.2. Wymiar kulturowy prezydentury Republiki Czeskiej	263
4.5.3. Polskie przewodnictwo w Radzie Unii Europejskiej w kontekście oddziaływań kulturowych	268
4.5.4. Węgierska prezydentura w Radzie Unii Europejskiej	273
4.5.5. Program kulturalny słowackiego przewodnictwa w radzie Unii Europejskiej	278
Podsumowanie	288
4.6. Fundusz Wyszehradzki we współpracy kulturalnej państw V4 po 2004 roku – oczekiwania i rzeczywistość	282
Zakończenie	291
Bibliografia	295
Spis tabel i rysunków	319

Wstęp

Kultura w stosunkach międzynarodowych to zagadnienie o niezwykle niejednorodnym i zróżnicowanym charakterze. Jak wskazują Grażyna Michałowska i Hanna Schreiber, autorki dwutomowej antologii, „kultura jest zagadnieniem tak złożonym, że nie sposób ją w sposób zadowalający dla wszystkich zdefiniować, określić, opisać”¹. Kultura, jakkolwiek ją definiować, spełnia istotną rolę kreującą i twórczą, konstytuuje wspólnoty narodowe i inne grupy społeczne, konstruuje ich tożsamość. Kształtuje porozumienie i dialog pomiędzy aktorami stosunków międzynarodowych. Jednocześnie, jak podnosi Samuel Huntington, istnieje destrukcyjna moc kultury², wyrażająca komplikujące się relacje międzykulturowe lub konflikty wybuchające na pograniczu kultur.

Wśród obszarów badawczych koncentrujących się na znaczeniu kultury w przestrzeni międzynarodowej³ znajdują się studia nad stosunkami kulturalnymi⁴, relacjami międzykulturowymi⁵, komunikowaniem międzynarodowym⁶

¹ G. Michałowska, H. Schreiber, *Wstęp*, [w:] tychże, *Kultura w stosunkach międzynarodowych*, t. 1. *Zwrot kulturowy*, Warszawa 2013, s. 7.

² S. P. Huntington, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, przeł. H. Jankowska, Warszawa 2006, s. 14.

³ Przestrzeń tę rozumiem zgodnie z propozycją Teresy Łoś-Nowak. T. Łoś-Nowak, *Przestrzeń międzynarodowa versus środowisko międzynarodowe: nowe zjawiska, nowe wyzwania dla polityki zagranicznej RP*, [w:] *Dylematy polityki zagranicznej Polski na początku XXI wieku*, red. K. Czornik, M. Łakomy, M. Stolarczyk, Katowice 2014, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach”, nr 3227, s. 17 i n.; T. Łoś-Nowak, *Wykład inauguracyjny Kongresu Politologii w Lublinie*, 18.09.2018.

⁴ *Międzynarodowe stosunki kulturalne*, red. nauk. A. W. Ziętek, Warszawa 2010; J. M. Mitchell, *International cultural relations*, London–New York 2016.

⁵ Relacje międzykulturowe za Tadeuszem Palecznym pojmuję jako złożoną, dynamiczną sieć zależności, powiązań, wymiany, komunikacji i wzajemnych interakcji na różnych poziomach. Stosunki międzykulturowe zachodzą nie tyle na poziomie zobiektywizowanych elementów kultury symbolicznej: języka czy religii, ile w wymiarze przepływu wytworów kultury materialnej, substratu ludzkiego, migracji, ruchu turystycznego, wymiany gospodarczej, transferu technologii, wzorów organizacji społecznej. T. Paleczny, *Socjologia stosunków międzynarodowych*, Kraków 2001, s. 68.

⁶ K. Krzysztofek, *Komunikowanie międzynarodowe. Informacja, Kultura, Środki masowego przekazu, Stosunki międzynarodowe*, Warszawa 1983, s. 5; B. Ociepka, *Komunikowanie międzynarodowe*, Wrocław 2002.

i bezpieczeństwem kulturowym⁷. Znaczenie kultury w procesie formułowania decyzji w polityce zagranicznej podnoszą badacze kultury politycznej i kultury strategicznej⁸. Kultura może być pojmowana jako zasób potęgi państw, może być również rozpoznana jako narzędzie wpływu. Namysł nad kategorią kultury w stosunkach międzynarodowych obecny jest dla wielu dyscyplin: nauk o polityce, socjologii (w tym socjologii kultury), antropologii, kulturoznawstwa. Różnorodność pól badawczych pociąga za sobą wielość ujęć kultury.

Kultura w stosunkach międzynarodowych to atrakcyjny obszar badawczy. Rosnące zainteresowanie kulturą w teoriach stosunków międzynarodowych doprowadziło do pojawienia się terminu „zwrot kulturowy”⁹. Przyczyn pogłębionego namysłu nad kulturą w nauce o stosunkach międzynarodowych można upatrywać w kilku przesłankach. Przede wszystkim sprzyjało mu rozwinięcie założeń paradygmatów, uwzględniających niematerialne (ideacyjne) uwarunkowania, w tym założenia konstruktywizmu, a także upowszechnienie konceptu miękkiej siły, który dał nowy impuls do badań nad włączaniem czynników ideacyjnych w studia nad pozycjonowaniem państw na arenie międzynarodowej. Także sformułowanie tezy o końcu historii zaowocowało poszukiwaniami paradygmatu, oddającego determinizm kulturowy stosunków międzynarodowych. Niezależnie od ekspansji badań nad kulturą, zwłaszcza w namyśle teoretycznym od lat 90. ub. wieku, obecność czynnika kulturowego¹⁰ w strategiach polityki zagranicznej państw wydaje się bezsporna. Jak podnosił Charles Frankel: „państwa wykorzystują kulturę do upowszechnienia własnych: politycznych, społecznych, kulturowych i ekonomicznych wartości”¹¹, czynią to w ramach kształtowanej zagranicznej polityki kulturalnej, której realizację zapewniają środki dyplomacji kulturalnej.

⁷ J. Czaja, *Kulturowe czynniki bezpieczeństwa*, Kraków 2008; A. Ziętek, *Bezpieczeństwo kulturowe w Europie*, Lublin 2013.

⁸ B. Balcerowicz, *Kultura w sferze wojskowości – od kultury strategicznej do zwrotu kulturowego*, [w:] G. Michałowska, H. Schreiber (red.), *Kultura...*, dz. cyt., s. 62; J. L. Snyder, *The Soviet Strategic Culture: Implications for Limited Nuclear Operations*, Santa Monica 1977, p. v.

⁹ To pojęcie ukute zostało w końcu lat 60. w związku z pojawieniem się i globalnym rozprzestrzenieniem nowej formacji intelektualnej zwanej studiami kulturowymi, a także z rosnącym wpływem debat filozoficznych jak (post) strukturalizm i postmodernizm zarówno na humanistykę, jak i nauki społeczne, oraz kształtowaniem nowych specjalności w ramach istniejących dyscyplin, takich jak historia kultury, geografia kultury, socjologia kultury.

¹⁰ Mając świadomość istniejących w językoznawstwie różnic pomiędzy pojęciami: kulturowy i kulturalny, na potrzeby prowadzonego wywodu uznane zostały one za desygnaty. Warto jednak odnotować, że istnieje pogląd różnicowania znaczeń: kulturalny i kulturowy. I tak „kulturowy” odnoszony jest do całokształtu dorobku kulturalnego danej grupy społecznej, np. tożsamość kulturowa, wartości kulturowe, kontekst kulturowy, a „kulturalny” przypisany jest do składników kultury, np. wydarzenia kulturalne.

¹¹ Ch. Frankel, *The Neglected Aspect of Foreign Affairs, American educational and cultural policy Abroad*, Washington 1965, s. 3.

Dla dalszego wywodu przyjęto definicję operacyjną zagranicznej polityki kulturalnej, zgodnie z którą, jest ona **dynamicznym procesem kształtowania i realizacji celów państwa, na podstawie jego potrzeb, motywacji i wartości**¹² z wykorzystaniem zasobów kultury materialnej i niematerialnej. Tym samym przyjęto, że podmiotem zagranicznej polityki kulturalnej są głównie państwa¹³. A dalej, że jest to aktywność, która skierowana jest na zewnątrz: wobec państw i innych uczestników stosunków międzynarodowych.

Prowadzony wywód oparto na założeniu, zgodnie z którym zagraniczna polityka kulturalna jest jednym z komponentów polityki zagranicznej państwa. To oznacza, że w badaniu jej istoty, uwarunkowań i środków istnieje możliwość zastosowania podejść lokowanych w ramach studiów nad polityką zagraniczną. Tym samym wyjaśnienie i opis zagranicznej polityki kulturalnej mogą być prowadzone z zastosowaniem jednego z poziomów analizy: jednostki, państwa oraz systemu¹⁴. W zależności od przyjętej strategii badawczej, istnieje możliwość zastosowania studiów porównawczych (*comparative studies*), które umiejscowione są w ramach tzw. teorii ogólnej polityki zagranicznej. Należą do niej będą także te podejścia, które dążą do wyjaśnienia zachowań/działań państwa przez powiązanie poziomów analizy np. teoria poliheurystyczna (*poliheuristic theory*). Natomiast w ramach teorii średniego zasięgu w badaniach nad polityką zagraniczną, w tym zagraniczną polityką kulturalną, lokowane będą te podejścia, które skupiają się na wyjaśnieniu podejmowanych przez decydentów decyzji, działających czy to pojedynczo, czy w grupie. Nawiązując do klasycznego już dzisiaj ujęcia Richarda Snydera, podejście procesu decyzyjnego to interdyscyplinarne narzędzie do badania procesu formułowania polityki zagranicznej¹⁵, z uwzględnieniem organizacyjnych i społecznych uwarunkowań, np. wynikających z kultury organizacyjnej, jak również indywidualnych motywów decydentów, ich psychologicznych lub poznawczych uwarunkowań¹⁶. Analizie w tym zakresie podlegają wewnątrz krajowe procesy decyzyjne, pozostające w ścisłym związku z międzynarodową polityczną aktywnością państw¹⁷.

¹² E. Haliżak, *Wprowadzenie*, [w:] *Badanie polityki zagranicznej państwa*, red. E. Haliżak, Warszawa 2018, s. 11.

¹³ Por. T. Łoś-Nowak, *Polityka zagraniczna – stałe i zmienne komponenty procesu formułowania i realizacji*, [w:] *Polityka zagraniczna, aktorzy, potencjały, strategie*, red. nauk. T. Łoś-Nowak, Warszawa 2011, s. 47; T. Pugacewicz, *Teorie polityki zagranicznej. Perspektywa amerykańskiej analizy polityki zagranicznej*, Kraków 2017, s. 19.

¹⁴ Warto podkreślić, że brak jednolitej typologii poziomów analizy polityki zagranicznej. Dla Valerie Hudson możliwych do wyodrębnienia jest dziewięć poziomów, w tym osobowości przywódcy, procesu organizacyjnego, kultury i tożsamości aż do systemu międzynarodowego. Por. V. Hudson, *Foreign Policy Analysis, Classic and Contemporary Theory*, wyd. II, Plymouth 2014, s. 34.

¹⁵ R. Snyder, *Foreign Policy Decision Making: An Approach to the Study of International Politics*, New York 1962, s. 206–249.

¹⁶ R. C. Snyder, G. D. Paige, *The United States Decision to Resist Aggression in Korea: The Application of an Analytical Scheme*, [w:] *Foreign Policy Analysis*, red. S. Guzzini, W. Carlsnaes, London–New Delhi–Singapore 2011, s. 67 i n.

¹⁷ Tamże, s. 66.

Celem niniejszej pracy jest ukazanie i wyjaśnienie istoty, funkcji oraz uwarunkowań zagranicznej polityki kulturalnej państw małych i średnich, na przykładzie: Czech, Słowacji (do 1993 r. Czeskiej i Słowackiej Republiki), Polski i Węgier¹⁸ – państw Grupy Wyszehradzkiej (dalej, jako Wyszehrad, Grupa V4, V4). Analiza ukierunkowana jest na rozwiązanie problemu badawczego: dlaczego i w jaki sposób państwa Wyszehradu włączają w strategię polityki zagranicznej czynnik kulturowy. Istotą tak ujętego problemu badawczego jest próba rozstrzygnięcia funkcji kultury w działaniach zewnętrznych państw. Innymi słowy, proces badawczy zmierza do ustalenia, czy zagraniczna polityka kulturalna analizowanych państw jest składnikiem polityki zagranicznej, służącym tym samym celom głównym, a jednocześnie realizującym je, a nawet kreującym, czy też kultura stanowi jedynie środek – instrument polityki zagranicznej¹⁹.

W pracy przyjęto państwowo-centryczną perspektywę, czyniąc przedmiotem analizy proces konstruowania i realizacji zagranicznej polityki kulturalnej czterech państw – Republiki Czeskiej, Republiki Słowackiej, Republiki Węgierskiej (od 2012 r. Węgier) i Rzeczypospolitej Polskiej. Stąd w części empirycznej monografii zawarto cztery studia przypadków, w której analizie poddano przyjęte przez te państwa strategie: polityki kulturalnej, polityki zagranicznej. Wzięto również pod uwagę działalność na forum organizacji międzynarodowych i w relacjach dwustronnych oraz przyjęte przez te państwa zobowiązania prawno-międzynarodowe w dziedzinie kultury.

Za wyborem wskazanych państw przemawiają ich właściwości: są to państwa małe i średnie, które przechodząc transformację ustrojową dołączyły do UE, włączając w strategię polityk zagranicznych czynnik kulturowy. Ich pozycja, w tym pozycja kulturowa, jest implikowana położeniem międzynarodowym, także w kontekście położenia geograficznego względem dwóch mocarstw: Rosji i Niemiec. Z uwagi na sąsiedztwo lub bliskość geograficzną: Czechy, Polska, Słowacja i Węgry mogą intensyfikować wzajemne relacje, w tym relacje kulturowe. Z tych samych powodów pozostają stroną porozumień oraz członkiem organizacji o zasięgu regionalnym i międzynarodowym, co również daje możliwość pogłębiania stosunków. Jednocześnie położenie państw nie niweluje występujących między nimi różnic, zarówno w zakresie posiadanego przez każde z nich potencjału, preferencji, motywów, modelu zagranicznej polityki kulturalnej, jej celów, a wreszcie środków, które są wykorzystywane w osiągnięciu tych celów. Państwa różnią także doświadczenia w kształtowaniu swojej międzynarodowej pozycji oraz międzynarodowej roli z wykorzystaniem zasobów kulturowych.

¹⁸ W tekście posłużono się wobec Polski, Czech i Słowacji tzw. nazwą krótką, ich oficjalne nazwy brzmią: odpowiednio Rzeczpospolita Polska, Republika Czeska (od 2016 r. również Czechy) i Republika Słowacka. Natomiast w przypadku Węgier ich nazwa krótka jest jednocześnie nazwą oficjalną.

¹⁹ G. Michałowska, *Zmienność i instytucjonalizacja międzynarodowych stosunków kulturalnych*, Warszawa 1991, s. 223.